

გიორგი ავთანდილაშვილი

მთის რაჭიდან დანახული დვალეთი: დვალთა ვინაობისა და მეტყველების შესახებ

საქართველოს დაკარგულ ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებს შორის დვალეთს იშვიათად ახსენებენ. ეს მხარე ფარნავაზ მეფის დროიდან მოყოლებული (ძვ. წ. IV-III საუკუნეების მიჯნა) საქართველოს განუყოფელი ნაწილი იყო,¹ ვიდრე 1858 წელს რუსეთის ხელისუფლებამ საბოლოოდ არ ჩამოაშორა საქართველოს. დღეს დვალეთი მოქცეულია ჩრდილოეთ ოსეთის შემადგენლობაში. მისი საერთო ფართობი 3 581 კვადრატულ კილომეტრია.²

დვალეთს მდებარეობს კავკასიონის ქედის ცენტრალურ ნაწილში, მას აღმოსავლეთიდან ესაზღვრება ხევი და თრუსო, დასავლეთიდან – მთის რაჭა და კუდარო, სამხრეთიდან – შიდა ქართლის მთიანეთი (დიდი ლიახვის სათავეები), ჩრდილოეთიდან – ალაგირის ხეობა. დვალეთი შედგება ექვსი ხეობისაგან: *კასრის ხევი, ზრამგა, ჟღელე, ნარა, ზროვო და ზაზა*. იგი საქართველოს მთიანეთის ზოგიერთი სხვა ეთნოგრაფიული ერთეულის მსგავსად (თუშეთი, ხევი, პირიქითა ხევსურეთი) კავკასიონის მთავარი წყალგამყოფი ქედის გადაღმა მდებარეობს. მიუხედავად ზემოაღნიშნულისა, იგი გეოგრაფიულად დანარჩენ საქართველოსთან უფრო მჭიდროდ იყო დაკავშირებული, ვიდრე ოსეთთან. ამის მიზეზი ის არის, რომ დვალეთის ჩრდილოეთით მდებარე ქედი უფრო მაღალია და გაუვალია, ვიდრე სამხრეთის მთავარი წყალგამყოფი ქედი. შიდა ქართლის მთიანი მონაკვეთიდან დვალეთში 11 სხვადასხვა გადასასვლელიდან მთავარი იყო *ზეკარა*. „ამ გადასასვლელი გზებით ზამთარშიც

¹ ვახუშტი ბატონიშვილი. აღწერა სამეფოსა საქართველოსა. ქართლის ცხოვრება. ტ. IV. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. თბ. 1973, გვ. 633.

² რ. თოფჩიშვილი. ქართველთა ეთნიკური ისტორია და საქართველოს ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეები. თბ. 2002, გვ. 59-61.

კი შეიძლებოდა სარგებლობა, მაშინ როდესაც დვალეთიდან ოსეთში შემაკვლი ერთადერთი გადასვლელი – კასრის კარი, მხოლოდ ზაფხულობით სამი-ოთხი თვე ფუნქციონირებდა. ჩრდილოეთ კავკასიიდან კასრის კარით საქართველოში შემოსასვლელი ეს გზა ქართულ წყაროებში „გზა დვალეთისას“ სახელწოდებითაც არის ცნობილი. კასრის კარის შესახებ ვახუშტი ბატონიშვილი გვაუწყებს: „და არს აქ კარი კლდისაგან და ქვითკირით ქმნული, დიდკამაროვანი, მდინარესა ზედა, მეფეთაგან ქმნული, რათა არ ვიდოდნენ თვინიერ მათსა ოვსნი“.³

დვალეთისა და დვალეების შესახებ ქართულ საისტორიო და ეთნოლოგიურ მეცნიერებაში არაერთი ნაშრომი არსებობს,⁴ ამიტომ ამ პრობლემას წინამდებარე ნაშრომში აღარ შევეხებით; მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ბოლო ხანებში გამოქვეყნდა რამდენიმე ნაშრომი, რომლებშიც არგუმენტირებულია ის მოსაზრება, რომ დვალეები ქართველი მთიელები იყვნენ, რომლებიც ქართული ენის ერთ-ერთ დიალექტზე მეტყველებდნენ.⁵ „აქ მხოლოდ იმას აღვნიშნავთ, რომ ქართველ მეცნიერთა მიერ დვალთა ქართველობის შესახებ მიღებული დასკვნები ეყრდნობა საისტორიო წყაროებს, საარქივო მონაცემებს,

³ ვახუშტი ბატონიშვილი, აღწერა სამეფოსა საქართველოსა, გვ. 644-645.

⁴ დ. გვრიტიშვილი. დვალთა ეთნიკური ვინაობის და ოსთა ჩამოსახლების საკითხისათვის. „იმომხილველი“. თბილისი. 1949, გვ. 109-121; B. A. Гамре-кели. Двалы и Двалетия в I-XV вв. н. э. Тб. 1961; ვ. გამრეკელი. დვალეები – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია (ქსე). ტ. 3; რ. თოფჩიშვილი. საქართველოში ოსთა ჩამოსახლებისა და შიდა ქართლის ეთნოისტორიის საკითხები. თბ. 1997, გვ. 6-72; რ. თოფჩიშვილი. კვლავ დვალთა ეთნიკური ვინაობისათვის. „ანალები“. №2, გვ. 50-55; რ. თოფჩიშვილი. ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ისტორიისათვის. ანალები. №2. 2001, გვ. 16-20; რ. თოფჩიშვილი. ონომასტიკური მონაცემები დვალთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ. ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. ტ. III. თბ. 2011, გვ. 56-79; P. Топчишвили. Об этнической принадлежности двалов. В кн.: P. Топчишвили. Кавказоведческие исследования. Тб. 2011, გვ. 88-123; ბ. გამყრელიძე. ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ისტორიისათვის (ეთნონიმების „ოსი“ და „დვალ“-ს მიმართების საკითხისათვის). საისტორიო ძიებანი. I. თბ. 1998; ვ. ითონიშვილი. აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიიდან. თბ. 1992, გვ. 69-186.

⁵ რ. თოფჩიშვილი. ეთნოისტორიული ეტიუდები. წ. I. თბ. 2005, გვ. 169-178; რ. თოფჩიშვილი. ონომასტიკური მონაცემები დვალთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ, გვ. 56-79; P. Топчишвили. Об этнической принадлежности двалов, გვ. 88-123; ბ. გამყრელიძე. ცენტრალური კავკასიის ეთნიკური ისტორიისათვის (ეთნონიმების „ოსი“ და „დვალ“-ს მიმართების საკითხისათვის).

ონომასტიკურ მონაცემებს, მატერიალური კულტურის ძეგლებს, ეთნოგრაფიული მასალების ანალიზს.

ერთიანი საქართველოს სამეფოს დაშლის შემდეგ, დვალეთი ძირითადად ქართლის (შემდეგ – ქართლ-კახეთის) სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. დროდადრო, როგორც ჩანს, დვალეთის ერთი – დასავლეთი ნაწილი იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში შედიოდა. ამ თვალსაზრისით საყურადღებოა იმერთა მეფის ალექსანდრე III-ის (XVII საუკუნის პირველი ნახევარი) ტიტულატურა: „მეფეთ-მეფე, სრულიად იმერთა, აფხაზთა, სვანთა, დვალთა, ოსთა მპყრობელი და მართებული მეფეთ-მეფე“.⁶

დვალეების ეთნოგრაფიული ჯგუფი გაქრა და XVI-XVII საუკუნეებში ქართველებს აქ ეთნიკური ოსები ჩაენაცვლნენ. მაგრამ ერთობ რთულია ზუსტად განსაზღვრა თუ, რა ეთნოგრაფიული თავისებურებებით ხასიათდებოდნენ დვალეები, ან ქართული ენის რომელ დიალექტთან იყო ახლოს დვალეების ქართული მეტყველება. საყურადღებოა, რომ დვალეთის ზახას ხეობაში XIX საუკუნეში მოსახლეობის გარკვეული ნაწილი ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა ქართულ ენას. აქაური ოსები ორენოვანნი იყვნენ.⁷ დვალეთს აღმოსავლეთიდან ხევის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარე (თრუსო) ესაზღვრებოდა, სამხრეთიდან – შიდა ქართლის მთიანეთი, დასავლეთიდან კი – მთის რაჭა. თერგის სათავედან თუ დვალეთის ზახას ხეობაშია შესასვლელი, მთის რაჭიდან (რიონის მარცხენა შენაკად ჭანჭახის ხეობიდან) თანამედროვე მამისონის უღელტეხილით დვალეთის ჟღელეს ხეობაშია გადასასვლელი. სავარაუდოდ, დვალურ დიალექტს ან აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებთან, ან რაჭულ დიალექტთან უნდა ჰქონოდა საერთო. თუ დვალეების ეთნოგრაფიული ჯგუფის შესახებ არსებულ მონაცემებს გაავაანალიზებთ, ვფიქრობთ, ამ კითხვას შეიძლება პასუხი გაეცეს.“ ამ თვალსაზრისით უფრო მნიშვნელოვანი მაინც ქართველ ენათმეცნიერთა მიერ მიღებული დასკვნებია. ქართულ ლინგვისტურ მეცნიერებაში მიღებულია დასკვნა, რომ მთის რაჭის სოფელ გლოლის მეტყველება – გლოლური – ახლო კავშირს ამჟღავნებს აღმოსავლეთ საქართველოს მთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიული მხარეების მეტყველებასთან: „ჭიორულ-ღებურში, როგორც ზემოთ ითქვა, სვანურის გავლენის, თუ სვანუ-

⁶ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII სს. ისტორიული საბუთების მიხედვით. გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა, გ. ჯანდიერმა. ტ. I. თბ. 1991, გვ. 225.

⁷ Б. А. Калоев. Осетинские историко-этнографические этюды. М. 1999, გვ. 274.

რი სუბსტრატის კვალი შეიმჩნევა. სრულიად განცალკევებით დგას გლოლური. მასში საკმაოდ მკვიდრად დაცულია გრამატიკული არქიზმები (სახელის მრავლობითობის -ნ ნიშნის ხშირი ხმარება, ნამყოში III პირის მრავლობითობის -ეს სუფიქსის შემონახვა, შემასმენლის შეთანხმება ნ-არაიან ობიექტთან, გამონაყოფთა გვარების წარმოება და სხვ.), რაც გლოლურს ამჟამად მთის კილოებთან და ისტორიულად აღმოსავლურ დიალექტებთან აახლოვებს. ამ სიახლოვეს ადასტურებენ ეთნოგრაფიული ფაქტები, მუსიკაში კომპოზიტორ დიმიტრი არაყიშვილის დასაბუთებით სიმღერები, გადმოცემები და სხვა მონაცემები“.⁸

როგორც წესი, სხვადასხვა ეთნოგრაფიულ მხარეთა დიალექტები იმ შემთხვევაში ჰგავს ერთმანეთს, თუ ისინი ტერიტორიულად ერთმანეთის მეზობლად არსებობენ და ამ გზით გადაეცემათ ერთმანეთისაგან სხვადასხვა დიალექტური მახასიათებლები. იმ დროს, როდესაც მთის რაჭის დანარჩენი ორი სოფლის მეტყველება – ღებური და ჭიორული სვანურს, ქვემორაჭული კი – ლეჩხუმურს და ქვემოიმერულს ჰგავს, ასეთი მსგავსება არც არის გასაკვირი, რადგან ქვემო რაჭა, ლეჩხუმი და ქვემო იმერეთი მეზობელი ეთნოგრაფიულ-დიალექტური მხარეებია. ერთი სოფლის, გლოლის მეტყველება განცალკევებით დგას. ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: რატომ განსხვავდება გლოლური მეტყველება დანარჩენი რაჭულისაგან, მით უმეტეს, ღებურისა და ჭიორულისაგან (ამ ორი სოფლის მეტყველებას რივინისთაულს უწოდებენ) და რატომ ჰგავს იგი აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის დიალექტებს; აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტები ხომ ტერიტორიულად ძალიან არიან დაშორებული მთის რაჭის სოფელ გლოლისაგან? კიდევ ერთხელ უნდა გავიხსენოთ, რომ სოფელი გლოლა დვალეთს დასავლეთიდან ესაზღვრება. როგორც მთის რაჭაში მოპოვებული ეთნოგრაფიული მონაცემებით ირკვევა, გლოლის მოსახლეობას ინტენსიური კონტაქტები, სამეურნეო-ეკონომიკური ურთიერთობები ჰქონდა დვალეთის ოსურ მოსახლეობასთან. ეს ურთიერთობები ტრადიციული იყო და, ბუნებრივია, იმ დროსაც არსებობდა, როდესაც დვალეთში ქართველი მთიელები – დვალები მკვიდრობდნენ. მიგვაჩნია, რომ გლოლური მეტყველების აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებთან მსგავსება სრულიად ახსნადია. დვალეთელი ქართველი მთიელების – დვალე-

⁸ ი. გიგინეიშვილი, ვ. თოფური, ი. ქავთარაძე. ქართული დიალექტოლოგია. ტ. I. თბ. 1961.

ბის დიალექტიც ქართული ენის აღმოსავლური მთის დიალექტების ჯგუფში შედიოდა. ოსთა დვალეთში თარეშებისა და შემდეგ მიგრაციის დროს, დვალე-ბი მთელ საქართველოში გაიფანტნენ, მათ შორის, რაჭაშიც. ხოლო დვალეთ-თან მოსაზღვრე მთის რაჭის სოფელ გლოლაში ისინი კომპაქტურად დასახ-ლდნენ და თან მოიტანეს ის მეტყველებაც / დიალექტიც, რომელზედაც დვა-ლეთში საუბრობდნენ. გლოლურის სიახლოვეს აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებთან სხვა ახსნა არ გააჩნია.

გლოლაში ეთნოგრაფიული მასალების შეკრების დროს აღმოჩნდა, რომ ადგილობრივ მოსახლეობაში, სხვა სოფლებისგან განსხვავებით, საკმაოდ დი-დი ინფორმაციაა შენახული დვალეთის შესახებ. „ადრე დვალეები ქართველები ყოფილან, ეხლა კი ოსები ცხოვრობენ იქ. როგორც კი გადავალთ ბევრი კოშკია აშენებული. ჩვენ ძირითადად ხის მშენებლობაზე გადავდიოდით. მაძი-სონის უღელტეხილს რომ გადავიდოდით ბევრი სოფელი იყო: სატა, ძრამაგა, ზროგო, ჟღელე. რომ გადავალთ პირველი სოფელია ქალაქა. დვალეთში ტყე არაა. დვალეთი ჩვენზე ღარიბი მხარეა. აქ პატარ-პატარა სოფლებია, უბრა-ლო სახლები დგას. კოშკები საკუთარი თვალთ მატეს ნანახი, თუმცა თავები მონგრეული ქონდა. სახლებს ნაკელით ლესავდნენ. ქართველებს დვალეთში დიდი პატივს სცემდნენ, ისევე როგორც ქართველები – დვალეთელ ოსებს. ჩვენ ერთმანეთის ნათლიებიც ვიყავით და მოკერძებიც. დვალეთში ბოსლები სახლებზე იყო გადაბმული, ზოგჯერ კი მოშორებით იდგა“ (მოხრობელი *რაჟდენ სულხანიშვილი*, 85 წლის, სოფელი გლოლა, 2011 წელი). ღებისა და ჭიორის მოსახლეობას ძირითადი სავაჭრო და კულტურული ურთიერთო-ბა თუ მათ მეზობელ ქართველ მთიელებთან – სვანებთან ჰქონდათ (რიონის სათავიდან სვანეთში გადასასვლელ მთას სასვანო გორა ჰქვია), დვალეთელ ოსებთან კი შეხება ფაქტობრივად არ ჰქონიათ. მართალია ისინი სავაჭროდ ხშირად დადიოდნენ კავკასიის ქედის გადაღმა, მაგრამ მათთვის უფრო მოსა-ხერხებელი იყო ოსეთის დიგორის საზოგადოებაში, ყაბარდოში და ბალყა-რეთში სიარული, ვიდრე დვალეთში. ლებელები კარაგონის მთით დიგორში გადადიოდნენ, თუმცა მათთან ურთიერთობას ერიდებოდნენ. მათ შორის მტრობა უფრო მეტი იყო, ვიდრე კულტურული და სავაჭრო ურთიერთობა. განსხვავებული მდგომარეობა გვხვდება გლოლაში. ადგილობრივ მოსახლეო-ბას საშუალება ჰქონდა სავაჭროდ და სამუშაოდ წასულიყო დვალეთში მცხოვრებ ოსებთან. მართალია დვალეთი უფრო ახლოს იყო და იქ უფრო ადვილი იყო წასვლა, მაგრამ გლოლიდან ასევე შესაძლებელი იყო დიგორში

გადასვლა. ადგილობრივი მოსახლეობა ერთმნიშვნელოვნად აღნიშნავს, რომ დიგორის ხეობაში და დვალეთში მცხოვრები ოსები ძალიან განსხვავდებოდნენ ერთმანეთისგან. სავარაუდოდ, ეს იმიტაც არის გამოწვეული, რომ დიგორელი ოსები დანარჩენი ოსებისგან განსხვავებით მუსლიმები იყვნენ, მაგრამ არც სხვა ფაქტორებია დასავიწყებელი. საქმე ის არის, რომ გლოლის მოსახლეობას ისტორიულად ახსოვდათ მათი წინაპრების დამოკიდებულება დვალეთის მოსახლეობის მიმართ. მათ იცოდნენ რომ ოდესღაც აქ ქართველები ცხოვრობდნენ და ინერციით მათკენ მიუწევდათ გული. აღსანიშნავია ისიც, რომ დვალეთში ასიმილირებული დვალეებიც ცხოვრობდნენ. მართალია, გახუშტის მიხედვით, მათ დაივიწყეს ენა ქართული და „აწ უზნობენ ოსურად“, მაგრამ ეს ხელს არ უშლიდა მათ კულტურულ ურთიერთობებს. გაოსებულ დვალეებს ბუნებრივია ასევე წინაპრებისგან ახსოვდათ როგორი დამოკიდებულება ჰქონდათ მეზობელ ხალხებთან, და სავარაუდებელია, რომ ინარჩუნებდნენ კიდევ ამ კავშირებს, ეს ხომ მათ ინტერესებშიც შედიოდა.

მთის რაჭაში, განსაკუთრებით კი გლოლაში, მატერიალურ ყოფაზე დაკვირვებამ დაგვარწმუნა, რომ გლოლური კილოს აღმოსავლურ ქართულთან დაკავშირება უბრალო დამთხვევა არ არის. მთის რაჭის მოსახლეობა მატერიალური ყოფითა და მეურნეობის წარმოებით უფრო ახლოს დგას აღმოსავლეთ საქართველოს მთასთან, ვიდრე დანარჩენ რაჭასთან. საყურადღებო ინფორმაციის შემცველია XX საუკუნის დასაწყისში, სოფელ გლოლაში დაფიქსირებული სულიერი კულტურის ზოგიერთი ელემენტი. სერგი მაკალათიას მიერ ჩაწერილი მასალების მიცეცვით, გლოლაში ქრისტიანული სალოცავებიდან ყველაზე მეტად წმინდა გიორგის სახელს სცემდნენ თავჯანს. გლოლიდან ორიოდე ვერსის მანძილზე მდებარეობს *შხელის წმინდა გიორგი*, იგი ლამაზი ტყით არის შემოფარგლული, და აქ ხის მოჭრა სასტიკად აკრძალულია. საინტერესოა თავად ხატობის აღწერა: „შხელში ხატობა ორჯერ იმართება, ერთი მაისში – წარმართული ხასიათის „ათანიგენა“ და მეორე 10 ნოემბერს – გიორგობა. *ათანიგენობას* აქ გლოლელები დღესასწაულობენ, სადაც მთელი სოფლის თემი თავს იყრის „განატეხებით“, ღვინით და საკლავებით. ათანიგენობას თემის უხუცესი ღვთაებას შესთხოვდა თემის გაძლიერებას და წარმატებას“.⁹ შხელის წმინდა გიორგიში ასევე აკრძალული იყო ქალების სალოცავის ტერიტორიასთან მიახლოება და ცხენით მის გარშემო მინდორზე გავლა. თუ კარგად დავაკვირდებით, ძალიან დიდი მსგავსებაა აქა-

⁹ ს. მაკალათია. მთის რაჭა. თბ. 1987, გვ. 86-87.

ურ „ათანიგენასა“ და აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის სხვადასხვა მხარეში – ხევში, ხევსურეთში, თუშეთში – საყოველთაოდ გავრცელებულ „ათენგენობის“ დღესასწაულს შორის. რაც მთავარია, ათინგენობას დღესასწაულობდნენ დვალეთშიც. დვალეთის სოფელ თლიში „სამხთოს ჯვრის“ სალოცავთან ადგილობრივი მკვიდრნი „ათინგენობის“ დღესასწაულს აღნიშნავდნენ.¹⁰ უფრო ადრე – 1920 წლის მოგზაურობისას ანალოგიური მონაცემები აქვს დადასტურებული ექვთიმე თაყაიშვილს: „გლოლის დასავლეთით, ტყეში ყოფილა მეორე, წმ. გიორგის ეკლესია, რომელსაც უფრო დიდი მნიშვნელობა ჰქონდა მცხოვრებთათვის. ასე უწოდებენ „შხელის ეკლესიას“. მისთვის დაწესებულია მთელი კვირა მარხვა, ორი კვირით ადრე ყველიერამდე. აღდგომა დღეს ამ ეკლესიაში ზემო რაჭის სხვა სოფლებიდანაც კი მოდიან და იქ სადილობენ ხოლმე, შემოდგომაზე, გიორგობის თვეში აქ იცის დღესასწაული **ათენგენობა**“.¹¹ მსგავსება აშკარაა როგორც სახელებში ასევე ხატობის მიმდინარეობაში. შემთხვევითი არ უნდა იყოს, რომ გლოლელები *შხერის წმინდა* გიორგობას ორჯერ აღნიშნავენ, ერთხელ მხოლოდ ამ სოფლის თემი – *ათინგენობას* და მეორედ – 10 ნოემბერს, სადაც უკვე მლოცველები რაჭის სხვადასხვა კუთხიდან მოდიან და ჩვეულებრივ *გიორგობას* აღნიშნავდნენ. რაჭის სხვადასხვა სოფლიდან გლოლის / შხელის წმინდა გიორგის ეკლესიაში მოსული მლოცველი მთის რაჭიდან XVI-XVII საუკუნეებში გადასახლებულნი უნდა იყვნენ. სამეცნიერო ლიტერატურაში სწორედ ამ პერიოდშია დადასტურებული მიგრაციული პროცესი: „XVI-XVII სს-ში მთიულეთის სოფლები ხიდური, ბრილი, თევრემო, ბუბა... გარეშე მტრის მუდმივი შემოსევების შედეგად მთლიანად მოიშალა. მოსახლეობა ამ სოფლებიდან ქვემო სვანეთში და რაჭის სხვა სოფლებში გადასახლდა“.¹² ბუნებრივია, გამოთავისუფლებულ ტერიტორიაზე, კონკრეტულად ჩვენს შემთხვევაში ბუბაში (გლოლაში) ახლოს მდებარე დვალეთიდან ქართველი მთიელი დვალეები გადმოსახლდნენ, სადაც ოსთა ალაგირის ხეობიდან ინტენსიური გადმოსახლება, ძალადობრივი დასახლკარება მიმდინარეობდა. გლოლაში დვალეთიდან მოსულმა ქართველმა მთიელებმა თან მოიტანეს „ათენგენობის“ დღესასწაული. აღმოსავლეთ საქარ-

¹⁰ Р. Топчишвили. Об этнической принадлежности двалов, გვ. 114.

¹¹ ე. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში 1919 და 1920 წწ. თბ. 1963, გვ. 24.

¹² თ. ბერაძე. იმერეთის სამეფოს მთიანეთის სოციალური განვითარების საკითხისათვის. საქართველოს მთიანეთის სოციალურ-ეკონომიკური განვითარების თავისებურებანი ფეოდალიზმის ხანაში. თბ. 1983, გვ. 31.

თველოს მთიანეთის ეთნოგრაფიულ ყოფასთან გლოლების და, შესაბამისად, დვალეების კავშირის იხილ მიუთითებს, რომ *შხელის წმინდა გიორგის – ათენგენობის* დღესასწაულის სიახლოვეს ქალები არ დაიშვებოდნენ. რატომ მოდიოდნენ რაჭის სხვადასხვა სოფლებიდან *შხელის წმინდა გიორგის* სალოცავში? რატომ ზეიმობდნენ ერთ სალოცავში / ეკლესიაში გიორგობას და ათენგენობას და ათენგენობას რატომ მხოლოდ და მხოლოდ გლოლელები ლოცულობდნენ. პასუხი მარტივია: რაჭის სხვადასხვა სოფლებიდან გიორგობის დღესასწაულზე მოსული მოსახლეობა თავის დროზე გლოლიდან იყო გადასახლებული და ქართული ტრადიციის თანახმად გადასახლებულთა შთამომავალნი წინაპართა სალოცავს არ ივიწყებდნენ. *შხელის წმინდა გიორგის* ეკლესიაში ათენგენობის დღესასწაულის აღნიშვნა კი ასევე მიგრაციასთანაა დაკავშირებული. დვალეთიდან, სავარაუდოდ სოფელ თლიდან, გლოლაში მიგრირებულმა მოსახლეობამ თან წამოიღო წინაპართა სალოცავის ათენგენის ნიში და ეს ნიში *შხელის წმინდა გიორგის* ეკლესიაში დააფუძნა. ამიტომ ლოცულობდნენ გლოლელები წმინდა გიორგის ეკლესიაში ათენგენობას.

საინტერესოა *შხერის* სალოცავთან დაკავშირებული ერთი გადმოცემაც, რომელიც ასევე სერგი მაკალათიას აქვს დაფიქსირებული. ამ თქმულების მიხედვით, ძველად *შხერის წმინდა გიორგი* ძალიან მდიდარი ყოფილა ძვირფასი ხატებით. ერთხელ შიგნით ხანძარი გაჩენილა და ყველა ხატი პირწმინდად დამდნარა. საყდარში იმდენად ბევრი ხატი ინახებოდა, რომ მის წინ დამდნარი ოქროს და ვერცხლის წყლისაგან ტბა დამდგარა. ერთადერთი რაც ხანძარს უვნებლად გადაურჩა იყო *შხერის წმინდა გიორგის ჯვარი*. გადმოცემით ამ ხანძრის შემდეგ ჯვარი ოსეთში წასულა. აქ, ბუნებრივია, ოსეთში იგულისხმება დვალეთი / დვალეები. ამრიგად, ამ მონაცემით კიდევ ერთხელ იკვეთება გლოლაში არსებული *შხერის წმინდა გიორგის*, სადაც ათენგენობის დღესასწაულს იხდიდნენ, დვალეთთან და დვალეებთან კავშირი. როგორც აღვნიშნეთ, აღმოსავლეთ საქართველოს მთიელთათვის დამახასიათებელი ტრადიცია იყო გადასახლებისას სალოცავის ახალი დასახლების ადგილზე გადატანა. ხანძარს გადარჩენილი *შხერის წმინდა გიორგის ჯვარი* რატომ წავიდა / გაფრინდა ოსეთში (რეალურად – დვალეთში)? პასუხი აქაც მარტივია: ადგილსამყოფელი ჯვარმა იქ მონახა, საიდანაც წამოსული იყო. ამ მოსაზრებას ამართლებს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთში დადასტურებული რწმენა-წარმოდგენები.

ეთნოგრაფიული ლიტერატურიდან ასევე ცნობილია, რომ საქართველო-

ში ნალებისგან კარაქის შესადღვებად ორი ტიპის სადღვებელს ხმარობენ. მთელ საქართველოში ძირითადად გავრცელებულია ჰორიზონტალური სადღვებელი, რომელსაც *კარია* ეწოდება. ამისგან განსხვავებით, მხოლოდ აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში (თუშეთი, ხევსურეთი, ფშავი, ხევი) და მთის რაჭაშია გავრცელებული ვერტიკალური ტიპის დასადგმელი *კარია*, რომელსაც *ჩხუტბრუნელი ჰქვია*. მატერიალური კულტურის ერთი შეხედვით უმნიშვნელო ელემენტის – ვერტიკალური სადღვებლის მთის რაჭაშიც გავრცელება ამაგრებს ჩვენს მოსაზრებას გლობალურ დეალური წარმომავლობის შესახებ და, რაც მთავარია, იმას, რომ დვალეების მეტყველება – ქართული ენის დიალექტი ახლოს იდგა აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებთან, რომლებთანაც დვალურ დიალექტს ტერიტორიული სიახლოვე და მეზობლობაც გააჩნდა: დვალეთს აღმოსავლეთიდან ხევი ესაზღვრებოდა, ხევს – ხევსურეთი და ა. შ. დვალეთში მცხოვრები მოსახლეობა მეტყველებით, სულიერი კულტურით, სამეურნეო ტიპითა და მატერიალური ყოფით ახლოს იდგა აღმოსავლეთ საქართველოს მთაში მცხოვრებ მოსახლეობასთან, დვალეები სხვა მთიელების მსგავსად აშენებდნენ კოშკებს, მისდევდნენ მესაქონლეობას და რაც მთავარია იცავდნენ ოსეთიდან შემოსასვლელ *კასრის კარს*.

კიდევ ერთი ეთნოლოგიური სიახლოვის შესახებ უნდა აღვნიშნოთ, რაც ასევე მიუთითებს გლობალის გზით დვალეთის ენობრივ-ეთნიკურ-კულტურულ კავშირს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან. მხედველობაში გვაქვს ხმით ნატირალები, უფრო სწორედ, თიბვისა და მკის დროს მამაკაცების მიერ მიცვალებულის დატირება: „ხმით ნატირალებს თუ ქალები ასრულებდნენ, მთაში (ხევსურეთში) მამაკაცების მიერ თიბვასა და მკაში მიცვალებულის დატირებას *გვრინი* ეწოდება. ანალოგიური სიმღერა მთის რაჭაშიც იყო შემორჩენილი. ითქმებოდა გლოვის ხმაზე თიბვისას ცელის მოძრაობის რიტმთან შეწყობით“.¹³

გლობალურ კავშირს აღმოსავლეთ საქართველოს მთიანეთის ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეებთან, ამ შემთხვევაში, ხევთან (და დვალეთთან) კიდევ ერთი ფაქტიც უნდა მიუთითებდეს. ე. თაყაიშვილს სოფელ გლობლის ეკლესიაზე ასეთი წარწერა ამოუკითხავს: „ღმერთო გაუმარჯვე, შეიწყალე დავითეთ“.¹⁴ ეს გვარსახელის – დავითისძის ადგილობრივი გამოთქმაა. ასეთივე ფორმა დამახასიათებელი იყო მოხუერი დიალექტისთვისაც.

¹³ რ. თოფჩიშვილი. საქართველოს ეთნოლოგია. თბ. 2008, გვ. 296.

¹⁴ ე. თაყაიშვილი. არქეოლოგიური მოგზაურობა რაჭაში, გვ. 22.

რაჭის ეთნოგრაფიულმა ექსპედიციამ კიდევ ერთი მნიშვნელოვანი ფაქტი დაადასტურა. მთის რაჭიდან დვალეთში გადასვლისთანავე პირველი სოფლის სახელწოდება *ქალაქა*. ეს ტოპონიმი დადასტურებული აქვს *იოანე ბერატიონსაც*. აღსანიშნავია, რომ ანალოგიური სახის ტოპონიმები მთის რაჭაშიცაა: ღებისა და გლოლის ცენტრალურ ნაწილს, სადაც ციხე-სიმაგრეები იდგა *ზედქალაქი* ერქვა. ანალოგიური ტოპონიმი, რამდენადაც ჩვენთვის ცნობილია, საქართველოს სხვა ისტორიულ-ეთნოგრაფიულ მხარეში, არ დასტურდება. ეს ფაქტიც იმაზე უნდა მიანიშნებდეს, რომ დვალეთი და რაჭის მიმდებარე ტერიტორია ერთი ქართული ეთნიკური სამყარო იყო. მთის რაჭასა და დვალეთში კიდევ ერთი საზიარო ტოპონიმი დადასტურდა. მამისონის უღელტეხილამდე *ჭანჭახის* ერთ-ერთი შენაკადი *ნევის-წყლის* სახელწოდებას ატარებს, ხოლო უღელტეხილზე გადასვლისთანავე, დვალეთის სოფელ ქალაქში შესვლამდე პირველი მდინარის / ხევის სახელწოდებაა *დედოფლის-წყალი* / *თამარის წყალი*. დვალეთის ტოპონიმების ქართულობის შესახებ მეცნიერებაში სათანადოდ არგუმენტირებული გამოკვლევები არსებობს.¹⁵ ჩვენ მიერ მოხმობილი ფაქტი ამყარებს ამ სფეროში გამოთქმულ მოსაზრებებს.

ვფიქრობთ, მოყვანილი ეთნოგრაფიული მონაცემები საკმარისია იმის აღსანიშნავად, რომ დვალეების ეთნიკური ქართველობის შესახებ ვისაუბროთ და დანამდვილებით ვთქვათ, რომ **დვალური დიალექტი აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტების ჯგუფში შედიოდა**. ასე რომ, უფრო მტკიცდება ქართულ მეცნიერებაში გამოთქმული მოსაზრება, რომ დვალეები ეთნიკური ქართველები, ქართველთა ერთ-ერთი ეთნოგრაფიული ჯგუფი იყო.

¹⁵ რ. თოფჩიშვილი. ონომასტიკური მონაცემები დვალთა ეთნიკური კუთვნილების შესახებ, გვ. 56-79; Р. Топчишвили. Об этнической принадлежности двалов, гв. 88-123.

Giorgi Avtandilashvili

DVALETI AS SEEN FROM HIGHLAND RACHA: ON IDENTITY AND SPEECH OF DVALETI POPULATION

Summary

Historical-ethnographic part of Georgia – Dvaleti, starting from the period of King Parnavaz (boundary of the IV-III cc. A.D.) had been an integral part of Georgia till 1858, when the authorities of Russia finally separated it from Georgia. The Dvals were Georgian highlanders. The ethnographic group of Dvals disappeared in the Middle Ages, the reason of this being their migration to different parts of Georgia and migration of Ossetians to the area of Dvals settlement from XVI century.

Dvaleti was bordering with Shida (Interior) Kartli, Racha and Truso-khevi. Conclusion has been accepted in the linguistic science that the speech of the village Glola in highland Racha – Gloluri – reveals close relation to the speech of historical-ethnographic parts of East Georgian highland. Why is the Gloluri speech close to the dialects of territorially distanced East Georgian highland? It is evident that in the village Glola bordering Dvaleti from highland Racha, Dvals settled compactly and brought with them that speech/dialect, which was spoken in Dvaleti. Closeness of Gloluri to East Georgian highland dialects cannot be explained otherwise. Migration of Glola population from Dvaleti has been proved by the ethnographic data. The population of highland Racha village Glola from the ethnographic viewpoint is closer to the historical-ethnographic parts of East Georgian highland than to Racha. For example, like the population of East Georgian highland and Dvaleti, the population of Glola celebrate the Athanogenoba holiday. It is supposed that the population, which migrated from the village Tli to Glola, took with them Athangena worship of their ancestors. In Glola, similar to historical-ethnographic parts of East Georgian highland, it was forbidden for women to approach the territory of Athangena worship and to ride a horse in the field around it.

It was a tradition in the village Glola to mourn by crying in voice, more exactly, in the period of mowing and reaping men mourned over their dead by

crying in voice: in the mountain (in Khevsureti) part such mourning was called “gvrini”. Analogous song was preserved in Racha as well. It was said in mourning voice while reaping adjusted to the rhythm of a scythe.

One more fact points to the relation of Glola villagers with the historical-ethnographic parts of East Georgian highland, in this case, Khevi (and Dvaleti). E. Takaishvili read such inscription on the church of the village Glola: “God, give victory and thy mercy to Davitet”. This name is a local expression of Davitisdze (son of David). Such form was characteristic to the dialect of Mokhevians (the population of Khevi) as well.

The above-said indicates directly that **Dvalian dialect was in the group of East Georgia highland dialects**. The mentioned above strengthens the consideration expressed in the Georgian science that Dvals were ethnic Georgians, one of the ethnic groups of Georgians